

ЕВОЛЮЦІЯ GERМЕНЕВТИЧНИХ ІДЕЙ ВІД АНТИЧНОСТІ ДО НОВОГО ЧАСУ

Герменевтика – поняття, що набуло значного поширення у другій половині XIX ст., коли Фрідріх Шлейєрмахер (1768 – 1834) розвинувши ідею «герменевтичного трикутника» (автор, текст, інтерпретатор), здійснив чималий вплив на постнекласичну філософію та літературу романтизму [7, с. 170 – 172]. Подальші праці Емілію Бетті (1890 – 1970), Ганса-Георга Гадамера (1900 – 2002) та Поля Рікера (1913 – 2005) розвинули певну методологію концепції герменевтичної філософії XX ст., предметом якої є аналіз, розуміння, тлумачення текстів, знаків, символів. Її імперативи сьогодні часто екстраполюють на розуміння історичних подій, інтерпретацію явищ культури, літератури та науки. **Актуальність** і значимість герменевтичної проблематики у філософії лише посилювалася із зростанням інтересу до пов'язаних з нею проблем тлумачення, інтерпретації і розуміння в практичному житті, політиці, моралі, праві, мистецтві, релігії, комунікативній діяльності, освіті.

У багатьох сучасних історико-філософських дослідженнях герменевтика розглядається, за рідкісним винятком, як надбання епохи Просвітництва, а то й узагалі XIX ст. [10] Такий підхід не є достатньо виправданим, оскільки не дає уявлення про виникнення та розвиток ідей, методів, що втілювались в герменевтиці сучасного типу. Саме тому **метою** даної статті є розгляд еволюції герменевтики, як способу тлумачення текстів, від її першопочатків до переломного XVII ст.

Для того, щоб досягти поставленої мети, необхідно виконати наступні завдання: проаналізувати сутність герменевтики, як засобу розуміння текстових знаків; прослідкувати розвиток герменевтичного методу пізнання у нерозривному зв'язку із характеристикою розглянутого історичного періоду; дослідити вплив герменевтики на розвиток культурно-політичних процесів.

Об'єктом дослідження є герменевтика, як мистецтво тлумачення текстів.

Предметом дослідження виступає еволюційний процес становлення герменевтичних ідей від епохи античності до XVII ст.

Розгляд питання еволюції герменевтики, як методу пізнання варто розпочати із означення дефініції. Термін «герменевтика» має різноманітні трактування. Зокрема, герменевтикою називають мистецтво інтерпретації (тлумачення) текстів (за В. Кузнецовим) [11, с. 4]. Під текстами тут розуміють будь-які літературні твори: художні, історичні, філософські, релігійні та ін. Термін «герменевтика» вживається також і в теоретичному сенсі: герменевтика – це теорія розуміння, осягнення сенсу (за С. Аблеєвом) [3, с. 405]. Є також тлумачення цього терміну як «мистецтва осягнення чужої індивідуальності» (за Ф. Шлейєрмахером) [7, с. 170 – 172].

Походження терміну «герменевтика» зазвичай пов'язують з іменем давньогрецького бога Гермеса, який виконував зобов'язання посередника між світом людей та Олімпом. Гермес розтлумачував населенню волю богів, перекладав її на мову зрозумілу людині [11, с. 12]. Звідси можна вивести і етимологічне пояснення латинського терміну «hermeneuo» – роз'яснення, мистецтво і теорія витлумачення незрозумілого, пояснення символів, їх змісту і сенсу [8, с. 438].

Окремі прийоми герменевтичного аналізу, як саме походження терміну «герменевтика» можемо спостерігати у тлумаченні текстів, зокрема поем Гомера в Стародавній Елладі (Греції). Мова поем «Іліада» та «Одіссея», створених у VIII ст. до н. е. та приписуваних історичною традицією (усному оповідачу) Гомеру, стала незрозумілою для еллінів епохи темних віків (1150 – 800 рр. до н. е.) та класичного періоду (500 – 404 рр. до н. е.) [14, с. 29 – 33]. Багато реалій життя періоду Троянської війни (1193 – 1183 рр. до н. е.) не знаходило відображення в житті та мові нащадків Гомера, що і породило перші спроби теоретичного осмислення процесу інтерпретації текстів, введення принципів тлумачення, зокрема у філологічному ключі. Подальший розвиток герменевтики російський філософ українського походження Піама Гайденко пов'язує з діяльністю софістів: «Завдяки своєму зацікавленню мовою та словом софісти поклали початок галузі знання, яку ми сьогодні звемо філологією» [11, с. 14].

Наступний виток розвитку того, що науковці майбутнього назвуть герменевтикою, пов'язаний із поширенням у II – III ст. н.е. Римською імперією нової світової релігії – християнства [1, с. 30 – 33]. Християнство було принципово новою для античного світу релігією, що вимагала нового підходу до дотримання культу, оскільки основи віровчення було викладено текстуально у Священному Писанні. Біблія була плодом культури населення Палестини і тому потребувала тлумачення для обивателів інших регіонів країни, що мали відмінний культурний досвід, умови життя та традиції. Це викликало гостру потребу теоретичного осмислення методів інтерпретації священного тексту, що вилилось в утворенні протилежних за методологічними установками герменевтичних напрямків.

Одним з центрів герменевтичного пізнання того часу було місто Александрія – унікальний феномен епохи Еллінізму, анклав грецької культури Птолемеївського Єгипту (323 – 31 рр. до н.е.), який

у I – III ст. став центром римської провінції. Саме тут виникла течія аналогістів найвидатнішим представником якої був Арістарх, саме тут Біблію було перекладено на койне (глобалізований варіант грецької мови) у зв'язку з чим постала проблема перекладу, що вилилося в заснування Александрійської богословської школи, яка відчувала значний вплив східної мудрості і зосередилась на алегоричному тлумаченні тексту. Окремо варто відзначити течію анімалістів, що базувалась в місті Пергам і дотримувалась дослівного тлумачення Священного Писання. Найвідомішим представником на пряму є Кратет, діяльність якого відчувала вплив філософії стоїків [11, с. 14].

Герменевтичні питання завжди виникали там, де слово уявлялось певним знаком, що несе інформаційне навантаження, яке часто стоїть відособлено від буквального значення слова. Великий вклад у розробку теорії знаків та біблійної герменевтики зробив Аврелій Августин (Блаженний) (354 – 430) – єпископ міста Гіппон на півночі Африки. Живучи в час, коли символ вікової імперії – Рим було вперше пограбовано варварами (410 р.), він розумів під герменевтикою правила, які дозволять пояснити Біблію спантеличеному населенню агонізуючої держави. Августин виокремив поняття мовного знаку на відміну від речей (матеріальних речей немовної природи) і немовних знаків, особливо наголошуючи на пізнавальній функції знаку [11, с. 16]. «Будь-яка наука займається або предметами, або відомими знаками, що виражають ці предмети. Всі предмети ми пізнаємо за посередництва знаків» [4] – зауважував гіппонський єпископ. Один з головних ідеологів патристики вважав, що необхідно знайти правила істинного розуміння Святого Писання та запропонувати його доступну, для необізнаного вуха, інтерпретацію.

«Треба дивитися не на самі знаки в собі, а лише на те в чому їх сенс, тобто, що вони позначають» [4] – вважав Августин Блаженний, виокремлюючи психологічне навантаження мовного знаку, який здатен викликати у свідомості особи, яка сприймає відповідні знаку асоціації [11, с. 18]. Також Августин вводить розуміння прямого та переносного значення слова, активно залучає елементи античної логіки Арістотеля та стоїко-мегарської школи. «Якщо висновок неправдивий, то необхідно, щоб ті посилання із яких складається роздум, були неправдивими – або всі, або деякі» [11, с. 20]. Цікавою також є теза середньовічного філософа про абсолютну і відносну брехню: «Брехню ми можемо розділити. Існує у брехні людській те, що зовсім неможливе і те – що не є, але можливе. Наприклад, якщо хто скаже, що сім і три складають одинадцять, говорить зовсім неможливе; а хто говорить, що в календі зимові бувають дощі, говорить імовірно, хоч би цього насправді і не було» [4].

Децю відмінне від Августинового розуміння знаку знаходимо у Северина Боеція (480 - 525). Ідея Божественного провидіння, на думку можновладця держави остготів Теодоріха Великого (451 – 526), не пов'язана з ідеєю приречення. Провидіння тотожне передзнанню, оскільки в якості власника часів воно відає усім рівнозначно розумінню. Сенс провидіння полягає не в тому, щоб повідомляти речам необхідність, а в тому, щоб бути знаком необхідності в прийдешньому. Сутність знаку – позначати приховане, але не творити сутність означуваного. «Отже, те, що станеться в майбутньому, не є необхідним до того моменту, коли відбувається, а не знайшовши існування, не містить необхідності появи в прийдешньому» [6, с. 218]. Знак – це натяк на означуване, на його можливість. Сутність знаку – припускати немислимі, багатоваріантні стани, що випливають із свободи волі і природи слова. Останнє дозволяє Боецію, не виходячи з в'язниці (куди його було кинуте за підозру в підготовці заколоту проти варварського короля), поставити у своїй праці «Втіха філософією», проблему «передвирішення вирішеного», тобто вилучати не первинний, але єдиний сенс знаку, що не містить в цій своїй єдності «природної необхідності». Призначене до існування може залишитися лише можливістю так і не ставши явним [6, с. 218 – 220].

Але справжнього розквіту герменевтика досягла у середньовіччі (VI – XV ст.), коли ідея слова була пов'язана вже не просто з ідеями знаку та імені, але також з ідеєю мови. Мова, внутрішня мова, стає предметом логічного аналізу у Ансельма Кентерберійського, П'єра Абеляра, Іоанна Солсберійського.

Ансельм Кентерберійський (1033 – 1109), вважаючи, подібно Северину Боецію, одиницею висловлювання «значущий звук», виділив у трактаті «Про істину (De veritate)» два його значення: власне і набуте. Досліджуючи функції цих двох значень, Ансельм виявив важливу властивість імені: воно, на відміну від уявлень Арістотеля, може не просто бути звукосполученням з умовним значенням безвідносно до часу (що і слугувало, зокрема для Августина, вказівкою на єдиний, зумовлений сенс слова), але і саме бути носієм часу [5, с. 169 – 170]. Такого роду підхід виключав довільне тлумачення тексту, минаючи його контекст, бо контекст твориться в часі. На це звернув особливу увагу П'єр Абеляр (1079 – 1142) – французький богослов та філософ-схоласт, відомий нащадкам передусім історією кохання до власної учениці Елоїзи та відкритим конфліктом із всемогутньою, на той час, католицькою церквою, що відобразилось у найвідомішому творі інтелектуала «Історія моїх страждань» [9, с. 138].

Для Абеляра мовне висловлювання відбувається тут і зараз, тому воно неодмінно несе на собі печатку часу, що виключає встановлення єдиного загальноновизнаного розуміння. У тісному зв'язку з проблемою контекстуального тлумачення стоїть його трактат «Так і Ні (Sic et non)», який виявляє різні контексти виникнення тих чи інших уявлень, на яких можуть базуватися і помилки при тлумаченні текстів [2]. Найвідомішою рисою філософської позиції Абеляра було звернення до розуму, як провідного

інструменту і критерію в пошуках істини. Св. Бернард Клервоський (1090 – 1153) [1] був ініціатором засудження П'єра Абеляра та Арнольда Брешианського (прихильника бідності церкви ранньохристиянського періоду) на церковному соборі у 1140 р., заперечуючи можливість критичного ставлення до прочитання і тлумачення тексту Святого Писання [13].

Саме у праці Абеляра простежуються три ступені розуміння, які набудуть поширення в епоху Реформації:

- 1) розуміння, коли читач сприймає окремі звуки і слова;
- 2) розуміння, коли «схоплюється» значення промови в окремих її періодах, засноване на правильних зв'язках слів і поділках періодів [2];
- 3) розуміння, через яке досягається «душа мовця», що викликає у відповідь рух «душі слухача». Більше того, Абеляр ставить проблему теоретичного розгляду акту розуміння, поставивши питання про ставлення значення (поняття) до сенсу, про сам процес розуміння, що робить проблеми герменевтики логічними проблемами [9, с. 144 – 145].

Наступні XII – XIV ст. були «золотим часом» для розвитку ідеї герменевтики, оскільки вона побачила в знаку не тільки предмет і поняття, не тільки виявила свій зв'язок з логікою, але і вступила на шлях утвердження себе як науки. Починаючи з XII століття, герменевтика отримує ще одне джерело розвитку, адже 1080 р. був знайдений давно забутий звід Римського права. Починається його систематичне вивчення, спочатку в Болонській юридичній школі, а надалі і в інших містах Європи, що власне і поклало початок утворенню професійного стану юристів [12, с. 48 – 50]. З цього часу розвиток герменевтики йде паралельно на матеріалі юриспруденції та теології. При цьому цілком природно юридична та теологічна герменевтики могли об'єднувати свої зусилля для вирішення специфічних завдань, яким, наприклад, було завдання створення канонічного права католицької церкви після реформи Григорія VII (введення цілбату (безшлюбність духовенства) та заборона симонії (продажу церковних посад) [1; 12, с. 48 – 50].

Серед найвизначніших представників юридичної герменевтики XVI – XVII ст. слід відзначити Гуго Гроція (1583 – 1645), автора твору під назвою «Про право війни і миру. Три книги, в яких пояснюються природне право і право народів, а також принципи публічного права». Шістнадцятий розділ другої книги носить назву «Про тлумачення» і у ньому докладно висвітлено прийоми інтерпретації слів та технічних термінів, способи виявлення їх широкого і вузького значення залежно від використовуваних контекстів, даються рекомендації як слід чинити у разі виявлення в юридичних текстах протиріч, двозначностей [12, с. 60 – 62]. Гроцієм введені наступні види інтерпретації: граматична, логічна, історична, технічна (у вузькому сенсі слова – це інтерпретація, що враховує специфіку конкретного законодавства), рекомендаційна (для практичного застосування професійними юристами). Тлумачення у гуманіста є засобом прояснення текстів, способом усунення нерозуміння, виявлення справжнього несуперечливого змісту юридичних текстів з метою ясного і простого застосування на практиці.

Гроцій формулює такі правила: щоб не затемнювати зміст норми складною та незрозумілою термінологією слід користуватися звичайним народним вживанням слів; зі слів, що мають великий спектр значень, потрібно вибирати слово з більш широким і основним значенням, так як до нього буде віднесено і шукане; бажано використовувати терміни, розгадані самим законом, і уникати переносних значень, що повинно приводити до використання точних, юридично строгих значень, чітко відповідних даними обставинами [12, с. 60 – 62]. Після Гроція юридична герменевтика перестає бути спорадично використовуваним прийомом у разі крайньої потреби, а стає одним з обов'язкових розділів загальної теорії права.

Черговий поворот в герменевтиці був здійснений Матіасом Флаціусом Ілрійським (1520 – 1575) [11, с. 24] і обумовлений практичними завданнями Реформації – церковного, релігійно-політичного руху започаткованого вченням Мартіна Лютера у 1517 р. Саме зусиллями сподвижника М. Лютера Філіпа Мелангтона Флаціуса було повернуто в лютеранство. У цей час виникають специфічні соціальні запити зі сторони безправного, проте стрімко багатіючого, «третього стану», утворюється необхідність функціонування священних текстів національними мовами (а отже і завдання перекладу, пристосування та тлумачення тексту, відповідно до лінгвістичних традицій, культурних умов певного мовного середовища), постають завдання критики католицизму і обґрунтування нового релігійного руху. Це обґрунтування і було проведено Матіасом Флаціусом, який вводить у герменевтику принцип контекстуальної інтерпретації як причини зміни сенсу слова (що діалектично знімає античну постановку проблеми кількості смислів слова, бо справжній сенс будь-якого слова, у тому числі і слова Священного Писання, завжди один, «таємний» сенс єдиний, але різні контексти вживання даного слова конкретизують різні смислові варіації). Флаціус також розглядає принцип герменевтичного кола (вимога тлумачення цілого, виходячи зі змісту його частин – принцип який у XIX ст. став одним з основних методів модерної герменевтики), принцип урахування мети і задуму автора тексту (в герменевтичних методиках до Флаціуса цілепокладання, як правило, якщо і враховувалося то у герменевтичний інструментарій не включалося), розходження розуміння та інтерпретації (розуміння є мета

герменевтичного мистецтва, а інтерпретація – метод). Концепція Флаціуса у розвитку герменевтики закінчує важливий етап створення систематичної методологічної концепції, предметом якої є унікальний текст [11, с. 27 – 29].

Отже, розглянувши еволюцію герменевтичних ідей від часів античності і до епохи Нового часу ми можемо помітити практичну необхідність розвитку прийомів тлумачення змісту знаків, тексту, яка виникала на різних етапах розвитку людського суспільства. Як і в епоху античності, коли нащадки Гомера часто не розуміли багатьох аспектів його «Іліади» та «Одіссеї», що висвітлювали реалії ахейської Еллади так і в часи Ренесансу та Реформації герменевтика була покликана до життя, як засіб перекладу літературних творів, Святого Писання національними мовами. При цьому кожна історична епоха вносила свої корективи в набір методів та прийомів інтерпретації, якими оперувало мистецтво розуміння. У середньовіччі та в епоху Відродження предмет герменевтики розширюється і охоплює собою не лише Біблію та богослужбові книги, а і твори класичної літератури. Новий час поширює герменевтичні прийоми та ідеї у сферу юриспруденції та історичної науки. Саме тоді поширюється думка про головну ціль герменевтики не лише як набору правил щодо перекладу із однієї мови іншою, а також і як інструменту розуміння мовними засобами сенсу певного тексту. Новий час стане періодом «ламання списів» щодо проблем методики перекладу із мертвих мов, техніки інтерпретації та принципів, що дозволять осягнути справжній сенс, донести до людей нової епохи помисли давно минулих поколінь. На ці питання герменевтика спробує знайти відповіді вже як методологічно і теоретично розроблена течія філософської думки та науки XIX – XX століть.

ЛІТЕРАТУРА

1. Medium aevum: Середні віки / За ред. Л.Войтовича. Підручник для історичних спеціальностей ВУЗів. – Львів, 2010. – С. 249 – 250.
2. Абельяр П'єр. Так і ні (Sic et non) / П'єр Абельяр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://individual.utoronto.ca/pking/resources/abelard/Sic_et_non.txt
3. Аблеев С. Р. История мировой философии / С. Р. Аблеев. – М.: АСТ: Астрель, 2002. – 416 с.
4. Августин Блаженный. Христианская наука, или Основания святой герменевтики и церковного красноречия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://azbyka.ru/otechnik/Avrelij_Avgustin/hristianskaja-nauka-ili-osnovanija-germenevtiki-i-tserkovnogo-krasnorechija/
5. Ансельм Кентерберийский. Сочинения / Перевод, послесловие и комментарии И. В. Купреевой. – М.: Канон, 1996. – 400 с.
6. Бозций С. Утешение философией и другие трактаты / С. Бозций. – М.: Наука, 1990. – 414 с.
7. Буслинский В. А. История философии: Навчальний посібник / В. А. Буслинский. – Львів: Новий світ-2000, 2007. – 220 с.
8. Волинка Г. І., Гусев В. І., Мозгова Н. Г. История философии в її зв'язку з освітою / Г. І. Волинка, В. І. Гусев, Н. Г. Мозгова. – К.: Каравела, 2006. – 480 с.
9. Кондзьолка В. В. История средневековой философии / В. В. Кондзьолка. – Львів: Світ, 2001. – 320 с.
10. Кремень В. Г., Афанасенко В. С., Горлач М. І., Губернский Л. В. История философии / В. Г. Кремень, В. С. Афанасенко, М. І. Горлач, Л. В. Губернский – Х.: Прапор, 2003. – 768 с.
11. Кузнецов В. Г. Герменевтика и гуманитарное познание / В. Г. Кузнецов. – М.: Издательство МГУ, 1991. – 192 с.
12. Кузнецов В. Герменевтика и ее путь от конкретной методики до философского направления / В. Кузнецов // Логос. – М.: «Дом интеллектуальной книги», 1999. – Выпуск 10. – С. 43 – 88.
13. Ратисбон М.Т. Письма Бернара Клервоского против Петра (Пьера) Абельяра / М. Т. Ратисбон [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bernard.oneiros.ru/>
14. Шама О. І. История Стародавньої Греції і Риму / О. І. Шама. – Тернопіль: ТНПУ, 2012. – 336 с.